

Ζαχαρώ Φρατζέσκου-Παπαδοπούλου
τ. Υ/γρια ΕΤΒΑ, τ. Αντιπρόεδρος Κοιν. Π. Φώκαιας,
Σύμβουλος Δημοσίων Σχέσεων

Παλαιά Φώκαια: Από την Μικρασία στην Αττική

ΑΡΧΙΖΟΝΤΑΣ ΤΗΝ ΑΠΟΨΙΝΗ ΜΟΥ ανακοίνωση, θα ήθελα να πω ότι αυτή μου η πράξη αποτελεί φόρο τιμής, τον οποίο προσπαθώ να αποδώσω εδώ και χρόνια στους προγόνους μου Φωκίανους, όταν 78 χρόνια πριν, ξεριζωμένοι από την Μ. Ασία, κατάφεραν και ρίζωσαν στον έρημο, τότε, όρμο της Αναβύσσου.

Αυτή μου η προσπάθεια ξεκίνησε από το 1992 όταν στην Κοινότητα γιορτάζαμε τα πρώτα ΦΩΚΑΪΚΑ και προλάβαμε ζωντανούς ακόμα λίγους ηλικιωμένους πρόσφυγες, των οποίων τις μαρτυρίες βιντεοσκοπήσαμε και οι ίδιοι μάς παρέδωσαν κάποια ντοκουμέντα που είχαν στα χέρια τους, για να μη χαθούν ολότελα οι ιστορικές λεπτομέρειες αυτής της μαρτυρικής μετεγκατάστασης.

Απόψε λοιπόν θα μιλήσουμε για τη Φώκαια, για τους Φωκαείς, με τους οποίους θέλοντας και μη θα ταξιδέψουμε. Γιατί η αναφορά σ' αυτούς τους ταξειδιώτες θαλασσινούς, παραπέμπει από μόνη της σε ποντοπόρα ταξείδια, απ' το Αιγαίο, σ' ολόκληρη τη Μεσόγειο και ακόμα παραπέρα.

Ας ταξιδέψουμε λοιπόν κι ας γυρίσουμε πίσω, στο 1100 π.Χ. περίπου, όταν, όπως αναφέρει ο Πανσανίας στα «ΦΩΚΙΚΑ» του, «*κάτοικοι εκ των λαών της Φωκίδος και συγκεκριμένα Ορχομένιοι, οδηγούμενοι από τον Φιλογένη και τον Δάμωνα ακολούθησαν τους Ίωνες στην Ασία όπου και ίδρυσαν την πόλη τους, επί αιολικής γής, παρά τον Έρμον ποταμόν*». Η πόλη τους ονομάστηκε Φώκαια.

Σ' αυτήν τη νέα πατρίδα οι Φωκαείς ανέπτυξαν την ναυτιλία και το εμπόριο και ανέδειξαν την Φώκαια σε μια από τις πίο σημαντικές πόλεις της Ιωνίας. Στην πόλη, όταν ευρίσκετο στην ακμή της, υπήρχε ένας από τους αρχαιότερους ναούς της Ιωνίας, ο ναός της Αθηνάς, ακόμα ιερό του Διονύσου, αρχαίο θέατρο και Ακρόπολις. Η Φώκαια ήταν μια από τις 12 πόλεις του Πανιωνίου με δικό της νόμισμα, τον φωκαϊκό στατήρα.

Όμως, όπως ανέφερα και πίο πάνω, η ιστορία των Φωκαέων είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με τα ποντοπόρα ταξείδια τους, όταν περί το 800 π.Χ. στρέφονται

προς τη Μεσόγειο, ξεκινώντας μια ιστορική πορεία, προς την αναζήτηση, την περιπέτεια και την ελευθερία, με τις περίφημες πεντηκοντόρους τους, πλοία ευέλικτα και ταχύπλοα. Μ' αυτά τα σκάφη δεν μετέφεραν μόνον προϊόντα, λάδι, κρασί, κεραμικά, αλλά και ιδέες, τέχνες, γράμματα, θρησκεία, πολιτισμό.

Όπως είναι γνωστό, κατά τον 7ο π.Χ. αι. όταν οι Φοίνικες χάνουν τον έλεγχο των θαλασσών, οι Κυμαίοι, οι Κορίνθιοι, οι Μεγαρείς, οι Ρόδιοι κατακλύζουν την Μεσόγειο. Η Φώκαια στην Άπω Δύση, αποτελεί την αιχμή του αποικισμού. Καταρχήν, το πετρώδες και άγονο του εδάφους του τόπου τους στρέφει τους Φωκαείς στο εμπόριο και πρώτοι αυτοί μεταξύ των Ελλήνων πλέουν προς την Αδριατική για να κατευθυνθούν σε λίγο προς την Τυρηνική Θάλασσα και να φτάσουν μέχρι την Ισπανία εμπορευόμενοι τα μέταλλά της, χαλκό, άργυρο και κασσίτερο.

Τα μακρινά αυτά ταξείδια τους αναγκάζουν να ιδρύουν μικρούς εμπορικούς σταθμούς κατ' αρχήν στην Σικελία, την Ιταλία και την Κορσική. Οι μικροί αυτοί εμπορικοί σταθμοί σιγά σιγά έγιναν οι ονομαστές αποικίες τους, στις οποίες καταφεύγουν αργότερα όταν οι Πέρσες καταλαμβάνουν την Φώκαια.

Κατά το 600 π.Χ. περίπου ιδρύουν στα παράλια της Ν. Γαλλίας (Γαλατία) την λαμπρότερη αποικία τους, τη Μασσαλία. Ο Α. Παπαδόπουλος-Κεραμεύς στα *Φωκαϊκά* του (1879) αναφέρει ότι «η Μασσαλία κατέστη ετέρα Φώκαια, εις αυτήν μετεκομίσθησαν τα ήθη και έθιμα της μητροπόλεως, προς δε και το πάτριον πολιτεύμα και θρήσκευμα». Ο Γάλλος αρχαιολόγος Φελίξ Σαρτιά, ο οποίος διεξήγαγε ανασκαφές στη Φώκαια το 1913, αναφέρει ότι οι Φωκαείς έφεραν στη Γαλλία τη γραφή και τη χρήση των νομισμάτων, επίσης διέδωσαν την ελαιουργία. Μετά την αποίκιση των Φωκαέων στη Μασσαλία, η παρουσία των Ελλήνων στην περιοχή της σημερινής Προβηγκίας και οι δραστηριότητές τους ήταν τόσο πολλές, ώστε οι ιστορικοί μιλούν για μια νέα μορφή εξελληνισμού της περιοχής.

Σύμφωνα με τον Ηρόδοτο, οι Φωκαείς ιδρύουν το 566 π.Χ. την Αλαλία στην Κορσική και την ίδια εποχή την Ολβία και την Κάλαρι στην Σαρδηνία. Επίσης το Ημεροσκόπειο (νότια της Βαλέντσια), την Μαινάκη (κοντά στη Μάλαγα) και το Εμπορίον στην Ισπανία.

Το 543 π.Χ. κατά τον Στράβωνα κατευθύνονται στο Ρήγιο της Ιταλίας και στη συνέχεια προχωρώντας προς Βορράν χτίζουν την Υέλη, την ονομασθείσα αργότερα Ελέα, όπου ο Παρμενίδης στις αρχές του 5ου αι. π.Χ. ιδρύει την περίφημη Ελεατική Σχολή.

Τα ταξείδια των Φωκαέων πέρα από τη Μασσαλία, συνεχίσθηκαν από τους Μασσαλιώτες. Οι ίδιοι ιδρύουν τη Νίκαια, την Αντίπολη, την Ιεράπολη, την Αγαθή Τύχη και τον Μονάκου Λιμένα. Ο Πυθέας, από την ελληνική αποικία των Φωκαέων τη Μασσαλία, το 340 π.Χ., πέρασε στα παράλια της ΝΑ Ισπανίας, διέπλευσε το στενό του Γιβραλτάρ και έφτασε μέχρι την Βαλτική, και κατά πολλούς ιστορικούς μέχρι την Ισλανδία, για να φτάσουν οι έμποροι της Μασσαλίας στις πηγές του κασσίτερου και του ήλεκτρου.

Η ακμή και επικυριαρχία των Φωκαέων στη Μεσόγειο κράτησε μέχρι το 560 π.Χ. Από την εποχή αυτή και μετέπειτα, Πέρσες, Ρωμαίοι, Βυζαντινοί, Γενουάτες, Ενετοί, Καταλανοί, Βυζαντινοί και Ενετοί καταλαμβάνουν την πόλη, η οποία λόγω των φυσικών λιμανιών που διαθέτει αποτελεί πολλές φορές το ναυτικό ορμητήριό τους.

Το 1250 μ.Χ. ιδρύεται η Ν. Φώκεια, από Φωκαείς της Π. Φώκαιας, για την εκμετάλλευση των ορυχείων στύψης, ουσίας απαραίτητης για την βαφή υφασμάτων, η οποία εξαγόταν στην Ευρώπη. Το 1308 μ.Χ. αναφέρονται 3.000 κάτοικοι να εργάζονται στην παραγωγή στυπτηρίας.

Περί το 1346 την διοίκηση της πόλης αναλαμβάνει ένας οικονομικός οργανισμός εφοπλιστών, με το όνομα Μαόνα, για να εκμεταλλευτεί την μαστίχα της Χίου και τα ορυχεία στύψης της Ν. Φώκαιας. Το λιμάνι της Φώκαιας είναι πολύ ασφαλισμένο και ευρύχωρο και πλοία υψηλής στάθμης μπορούν να ελλιμενισθούν. Το 1400 η Π.Φ. είναι μεγάλο εμπορικό κέντρο.

Μετά την άλωση της Κων/λεως η Φώκεια στις 24-12-1458 κυριεύεται από τους Τούρκους. Από τότε χάνει την παλαιά εμπορική της σημασία.

Τον 16ο και 17ο αι. κύματα υποδούλων Ελλήνων μεταναστεύουν από την ηπειρωτική Ελλάδα στα παράλια και το εσωτερικό της Μ. Ασίας. Το ελληνικό αυτό στοιχείο βοηθάει πολύ την πνευματική και οικονομική ανάπτυξη των πόλεων όπως τις Κυδωνίες, την Πέργαμο, την Μαινεμένη, την Σμύρνη, την Φώκεια, την Καππαδοκία και άλλες.

Κατά την επανάσταση του '21 ξεσηκώθηκαν και οι Έλληνες της Μ. Ασίας. Οι κόλποι της Παλαιάς και Ν. Φώκαιας χρησιμεύουν για ορμητήρια στα ψαριανά πλοία, τα οποία χρησιμοποίησαν ακόμα και τα γενουάτικα χάλκινα κανόνια που υπήρχαν στο Φρούριο της πόλης.

Το 1879 κατά τον Α. Παπαδόπουλο-Κεραμέα, κατοικούσαν στη Φώκεια 4.000 Έλληνες, 1.350 Τούρκοι και 65 Ισραηλίτες. Στον Παγκόσμιο Εμπορικό Οδηγό του Μ.Ι. Μιχαηλίδη αναφέρεται ότι η Π. Φώκεια κατοικείται από 9.000 κατοίκους, από τους οποίους 6.000 χριστιανοί ορθόδοξοι.

Την εποχή αυτή, η Π. Φώκεια ήταν μικρή πόλη, αλλά πολύ καλά οργανωμένη. Από τα δύο φυσικά της λιμάνια διακινούνται τα προϊόντα που παράγει ο τόπος. Εξάγονται σταφίδες, λάδι και αλάτι, σύμφωνα και με τις μαρτυρίες των τελευταίων προσφύγων που έζησαν εκεί. Ονομαστός ο ταρσανάς της θαλασσινής πολιτείας όπου κατασκευάζονται μεταξύ άλλων τα περίφημα φωκιανά τσερκίνια που μεταφέρουν ακόμα και μυλόπετρες στη Σμύρνη, τη Χίο, τη Μυτιλήνη. Στις αρχές του αιώνα βρίσκουμε διαφήμιση σε οδηγό της Θεσσαλονίκης για τις μυλόπετρες της Φώκαιας. Από την ίδια σμυλεμένη πέτρα είναι φτιαγμένα τα αρχοντικά τους, ακόμα και σήμερα διατηρημένα και αναπαλαιωμένα τα πιο πολλά από τους Τούρκους, δείγματα της οικονομικής και πολιτισμικής τους ευημερίας.

Παρ' όλη την καταπίεση της Τουρκικής Διοίκησης δεν αλλοιώνεται στο ελάχιστο η θρησκευτική, εθνική και πολιτιστική ταυτότητα των Φωκιανών. Στην πόλη λειτουργούν 3 εκκλησίες, μεταξύ των οποίων η πολιούχος Αγία Ειρήνη, και γύρω από την Π. Φώκαια υπάρχουν 18 εξωκλήσια.

Σε γενικές γραμμές, οι Τούρκοι είναι αυτοί που έχουν στα χέρια τους την Διοίκηση του Δήμου της Πόλης. Οι Έλληνες έχουν δική τους Δημογεροντία. Η Εκκλησία της Φώκαιας ανήκει στην Μητρόπολη της Σμύρνης

Οι Έλληνες σχετίζονται με την παραγωγή και το εμπόριο, και ρυθμίζουν τις οικονομικές και εμπορικές συναλλαγές.

Χαρακτηριστικά θα αναφερθώ σε μια από τις πιο γνωστές δραστηριότητές τους, χάριν της οποίας εγκαταστάθηκαν αργότερα στην Ανάβυσσο της Αττικής. Αυτήν της παραγωγής του αλατιού. Οι Φωκιανοί, εξειδικευμένοι και άριστοι αλατοτεχνίτες, εκμεταλλεύονται περίπου 40 αλυκές, με μια παραγωγή 20.000 τόνους αλάτι το χρόνο, το οποίο εξάγεται. Ο Ιωάννης Καραπιπέρης, αλατοτεχνίτης αργότερα στην αλυκή της Αναβύσσου αναφέρει: «Ως χτήμα του ο πατέρας του είχε αλυκές στη Μικρά Ασία. Κι εδώ αποζημιωθήκαμε να πάρουμε αντί χτήματος αλυκές. Ο καθένας καλλιεργούσε μian αλυκή και έβγαζε 300-500 τόνους αλάτι. Αυτές οι αλυκές ήταν κοντά-κοντά και κάναν μian αλυκή των 20.000 τόνων.»

Κι ενώ ο τρόπος και η διαδικασία παραγωγής τους εξασφαλίζει εξαιρετική ποιότητα και ποσότητα, οι αλατοεργάτες οργανώνονται συνδικαλιστικά. Στο Καταστατικό Αλατοεργατών Παλ. Φώκαιας του Συνδέσμου «ΦΩΚΑΪΚΗ ΕΝΩΣΙΣ» αναδεικνύονται τα προβλήματα, κοινωνικά, οικονομικά, επαγγελματικά, πολιτικά, που αντιμετωπίζουν οι Φωκαείς στις αρχές του αιώνα στη Μ. Ασία.

Στο άρθρο 2 του Καταστατικού δηλώνεται η προσπάθεια για καλλιέργεια συναδελφικής, επαγγελματικής, ηθικής και κοινωνικής συνειδήσεως των μελών του.

Υπογραμμίζουμε το άρθρο 3 του Καταστατικού, το οποίο αναφέρει:

«Οι σκοποί του Συνδέσμου θα πραγματοποιηθούν: α) Με την μόρφωσιν των μελών διά διαλέξεων ή φυλλαδίων ή δημοσιογραφικών φύλλων ή τακτικών βραδυνών μαθημάτων προς απόκτησιν συνειδήσεως της τάξεως και θέσεώς των, εντός του Κρατικού και Κοινωνικού συνόλου.»

Είναι αξιοσημείωτο το γεγονός ότι η ίδρυση ενός επαγγελματικού σωματίου συνεπάγεται φροντίδα για την μόρφωση των μελών του ακόμα και με βραδινά μαθήματα.

Σχετικά με την οργάνωση της εκπαίδευσης θα πρέπει να αναφέρουμε ότι στην πόλη λειτουργούσε Σχολαρχείο και Παρθεναγωγείο, όπου περί τα τέλη του 1900 φοιτούσαν 220 μαθητές και μαθήτριες. Το 1866 χτίστηκε η νέα Σχολή στον μικρό Γιαλό, όπου λειτουργούσε και Βιβλιοθήκη, «είχε αρκετά παλαιά βιβλία και τινά μάλιστα επί μεμβράνης» αναφέρει στην βιογραφία του ο Φωκιανός γιατρός Σάβ-

βας Γεωργιάδης. Ο γιατρός αυτός ήταν ένα από τα τέκνα της Φώκαιας των οποίων η Δημογεροντία πλήρωνε τα έξοδα των σπουδών τους στην Αθήνα. Αργότερα, και συγκεκριμένα το 1899, ο διαπρέπας ανά την Ευρώπη Σάββας Γεωργιάδης, ήταν εκείνος που εκπροσώπησε την Φώκαια στις γιορτές που οργάνωσαν οι Μασσαλιώτες στην Μασσαλία για τα 2.500 χρόνια της ίδρυσής τους από τους Φωκαείς.

Η παιδεία γενικότερα χρηματοδοτείτο πλουσιοπάροχα από παρακράτηση εισφοράς από την πώληση του αλατιού και της σταφίδας. Την φροντίδα για τα Σχολεία είχε η Δημογεροντία.

Το ότι η παιδεία αποτελούσε προτεραιότητα για τους Φωκιανούς προκύπτει και από ένα άλλο Καταστατικό, αυτό της Αδελφότητας Παλαιοφωκαέων «Η ΕΛ-ΠΙΣ». Πρόκειται για τους Φωκιανούς που κατέφυγαν μετανάστες στην Αμερική και πιο συγκεκριμένα στο Weirton, μετά τον διωγμό του 1914.

Το Καταστατικό είναι τυπωμένο στο Τυπογραφείο του Γ.Ν. Χέλμη, 49 Madison Street στη Ν. Υόρκη, και στο 3ο άρθρο αναφέρει: «Σκοπός της αδελφότητας είναι η χρηματική βοήθεια του Σχολείου και της Εκκλησίας μετά την επιστροφή εν τη πατρίδι ημών Παλ. Φώκαια».

Επίσης στο άρθρο 6 αναφέρεται: «Παν μέλος οφείλει να πληρώνει τακτικώς την μηνιαία αυτού συνδρομήν οριζομένην εξ ενός (1) δολλαρίου». Αν σκεφθεί κανείς ότι πρόκειται για μετανάστες εργάτες στις Ηνωμένες Πολιτείες το 1917, θα μπόρεσει να αξιολογήσει την συνδρομή αυτή και ίσως δεν βρεθεί παρόμοιο δείγμα Ενώσεως ή Συνδέσμου στην ξηνητιά που τα μέλη του καταβάλουν ένα τέτοιο ποσό για την χρηματική βοήθεια του Σχολείου και της Εκκλησίας. Και πρόκειται για τους Φωκαείς του Weirton των Ηνωμένων Πολιτειών που στέλνουν χρήματα στην Παλ. Φώκαια Αττικής για να βοηθήσουν στο χτίσιμο του Δημοτικού Σχολείου των προσφύγων.

Το πλήθος των εθίμων και η συνεπής και συνεχής τήρηση της ελληνικής παράδοσης, σε κάθε μορφή έκφρασης της οικογενειακής και κοινωνικής τους ζωής, καταδεικνύει την προσπάθεια για την διατήρηση της εθνικής και της πολιτιστικής ταυτότητας των Φωκιανών στην Μ. Ασία.

Σε εποχές δύσκολες οι Φωκιανοί αναγκάζονται να λένε τα κάλαντα μυστικά στα σπίτια, ή ο καντηλιανούτης χτυπά τις πόρτες τη νύχτα και καλεί τους χριστιανούς να γιορτάσουν τις άγιες μέρες των Χριστουγέννων κρυφά.

Κατά την μετά το 1856 εποχή, όπως σε ολόκληρο το Οθωμανικό Κράτος, έτσι και στις Φώκιες, η κατάσταση των υπόδουλων Χριστιανών βελτιώνεται αισθητά, ύστερα από την επέμβαση των Μεγάλων Δυνάμεων.

Στην πόλη γιορτάζονται με μεγάλη λαμπρότητα το Πάσχα, η Πρωτοχρονιά, τα Χριστούγεννα και τα Θεοφάνεια, όπου θα ρίξουν το Σταυρό στη θάλασσα. Τα μπαξίσια του τυχερού που θα τον πιάσει θα δοθούν και πάλι στην Σχολική Επιτροπή.

Τον Αύγουστο γιορτάζεται με μεγαλοπρέπεια η γιορτή της Παναγιάς. Ακόμα και οι Τούρκοι όταν αντικρύζουν την θαυματουργή της εικόνα φέρνουν το χέρι στην καρδιά και με μια καντήλα έρχονται και της ζητάνε βοήθεια.

Χαρακτηριστικά τα τραγούδια του γάμου που ετοιμάζουν τη νύφη και τον γαμπρό για το γεγονός της ζωής τους:

*Η νύφη μας παντρεύεται κι έχει χαρά μεγάλη,
παίρνει τον κρίνο σύντροφο και το ζουμπούλι αγκάλη.
Χρυσό δεντρί φυτέψαμε νύφη μου στην αυλή σου,
να το ποτίζεις γκιουλ-σουγιού¹ να τόχεις στη ζωή σου.
Σαν της νυφούλας το κορμί, είδαμ', στην Πόλη γιασεμί.*

Η νύφη μια βδομάδα πριν από το γάμο πλένεται με γαλατεία και βάζει στο πρόσωπο το «εφταμόρφι», καλλυντικό με μαγικές ιδιότητες.

Μα και η προετοιμασία του γαμπρού δεν πάει πίσω:

*Μπαρμπέρη το ζουράφι σου τράβα το στο λουρί σου,
να μπαρμπερίσεις το γαμπρό κι είναι τιμή δική σου.
Βάλε σαπούνι κρητικό και δαμασκή ζουράφι,
ο νιος όπου παντρεύεται να ζήσει να γεράσει.*

Στους γάμους είναι καλεσμένοι και οι Τούρκοι γείτονες, κι αντί κεριού που παίρνουν οι Χριστιανοί, σ' αυτούς δίνουν έναν «γιασμό»² με τρία κομμάτια ζάχαρι μέσα σ' ένα χρυσόχαρτο.

Το βιολί, το ούτι, το σαντούρι, το τουμπελέκι βγάζουν σκοπούς σαν τον μπάλο, τον καρσιλαμά και το ζεμπέκικο για να συνοδέψουν τις μεγάλες χαρές και τις γιορτές τους. Όσο για την φωκιανή κουζίνα εκεί στην πατρίδα, θάταν πολύ ενδιαφέρουσα η έκδοση ενός τσελεμεντέ με τις νοστιμιές των μανάδων μας.

Αυτά συμβαίνουν μέχρι τα τέλη του 19ου αι. με αρχές του 20ού, ώσπου φθάνουμε στην κατάσταση που δημιουργείται πλέον στην Φώκαια μετά τον διωγμό του 1914. Αυτόν τούτο τον διωγμό του Ελληνισμού από την Π. Φώκαια ας τον θυμηθούμε αναφέροντας σκόπιμα μόνο την Εισαγωγή από το «Μαύρον Ημερονύκτιον-Φρικαλέα», τραγωδία της Παλαιάς Φώκαιας του Μέντορος του Πρωτέως που τυπώθηκε το 1915 στην Αθήνα. (Το όνομα του συγγραφέως όπως γίνεται αντιληπτό, είναι ψευδώνυμο, και μάλλον πρόκειται για τον Δάσκαλο Ν. Μιχαηλίδη).

«Το Μαύρον Ημερονύκτιον» είναι βιβλιάριον περιέχον εν λεπτομερεί τραγικότητα την καταστροφήν προφίλεστάτης πατρίδος, ήτις εντός μιας νυκτός και ημέρας Μαύρης μετεβλήθη εις νέκραν και ερήμωσιν. Είναι γραμμένον όχι από

1. ροδόνερο.

2. μαντήλα.

συγγραφέα ή από ιστορικό, αλλά από παθόντα, όστις ιδίοις όμμασι είδεν πόσα εις το «Μαύρον Ημερονύκτιον», διηγείται. Είναι γραμμένον μόνον από καθήκοντος, ίνα αναγνωσθή από όλους. Συνεπώς υπόσχομαι επανέκδοσιν συμπεπληρωμένην με τα κατόπιν συμβάντα, άγνωστα νυν εις εμέ, όταν έλθει η μακαρία ώρα και συν Θεώ επανακάμψωμεν εις τας εστίας ημών. Γ έ ν ο ι τ ο !».

«Η νέκτρα και η ερήμωσις» που περιγράφεται στο πιο πάνω βιβλιάριο, είχε σαν αποτέλεσμα 18.000 Φωκιανοί περίπου να εγκαταλείψουν τις εστίες τους και να καταφύγουν στην Μυτιλήνη, τη Θεσσαλονίκη, στην Αθήνα και τον Πειραιά, την Εύβοια, το Ηράκλειο Κρήτης κ.α.

Όσον αφορά «την μακαρία ώρα» της επανάκαμψης, επίσημα επιτρέπεται στους Φωκιανούς να γυρίσουν στις εστίες τους το 1919. Ένας αριθμός 5.000 Φωκαέων τότε προτιμούν την παραμονή στην Ελλάδα και περί τις 11.000 γυρίζουν στην πατρίδα. Αλλά σε ποια πατρίδα; Στην περιοχή του Καζά της Π. Φώκαιας καταγράφονται περίπου 5.000 κατεστραμμένες οικίες.

Ο Γιάννης Καραπιτέρης, μετέπειτα αρχιτεχνίτης στις αλυκές της Αναβύσσου διηγείται: «Στην Χαλκίδα, που καταφύγαμε το 14 μείναμε μέχρι το 19. Ο πατέρας μου εκεί έφτιαξε μιαν αλυκή, γιατί ήτανε σπουδαίος αλατάς. Όταν μάθαμε ότι ο Στρατός ο Ελληνικός κατέλαβε τη Μ. Ασία και προχωρά στην Αγκυρα θέλαμε να γυρίσουμε στην πατρίδα. Λέει το αφεντικό στον πατέρα μου. Μάστρο Χρήστο μην πας δεν είναι καιρός ακόμα, δεν είναι σίγουρα τα πράγματα. “δεν με δένεις και με αλυσίδες, εγώ θα πάω”. Πάμε στις Φώκιες. Βλέπουμε το σπίτι μας εγκαταλειμμένο, μας έδωσε το Ελληνικό Δημόσιο βοήθεια και το φτιάξαμε».

Η Φώκαια είχε αρχίσει να κατοικείται, όπως και άλλες ελληνικές πόλεις στην Μ. Ασία από έναν μεγάλο αριθμό μουσουλμάνων, που έχουν εγκαταλείψει την γεωργική παραγωγή. Παρ' όλ' αυτά οι Φωκιανοί αρχίζουν από την αρχή.

Κι έρχεται το '22, ο καινούργιος διωγμός. Οι Φωκιανοί αρνούνται να το πιστέψουν. Ο Δήμαρχός τους Ν. Παπαγιάννης νομίζει πως θα διαπραγματευθεί με τους Τούρκους, λέει στους Έλληνες να μην φύγουν, «θα ζήσουμε σαν αδέρφια με τους Τούρκους» όπως αναφέρει στη μαρτυρία του ο Γιώργος Τζιτζηρας. «Ξεγελαστήκαν πολλοί και μείνανε. Τη νύχτα ήρθε ο τουρκικός στρατός κι έβαλε φωτιά στις Φώκες».

«Όσοι γλιτώσαμε τότες, κρυφθήκαμε πίσω από τούτο το νησί με τις βάρκες και τα καϊκια, και περιμέναμε να τελειώσει το κακό για να γυρίσουμε», μου λέει το 1993 ο μπάρμπα Θεοδωής ο Μάγειρας, όταν βρεθήκαμε στο ίδιο ακριβώς σημείο, καλεσμένοι στο τρεχαντήρι του Τούρκου Δήμαρχου αυτή τη φορά, κατά την επίσκεψη των προσφύγων στην πατρίδα.

Μετά το διωγμό, οι πιο πολλοί Φωκιανοί πήγαν στη Μυτιλήνη, περιμένοντας μια καινούργια επιστροφή. Άλλοι έφτασαν με καράβια μέχρι τον Πειραιά.

Είναι χαρακτηριστική η μαρτυρία, στην λαογράφο Κλειώ Γκουγκουλή, της Φωκιανής Δέσποινας Μπατή, και το μακρύ μαρτυρικό ταξίδι που η μάνα της με 6

παιδιά ξεκίνησε από τη Φώκαια για να βρουν σωτηρία. *«Η μάνα μου τρέχοντας να σωθούμε φωνάζει στον πατέρα “Μια στάμνα νερό” μια λίρα χρυσή Τουρκίας το νερό. Αρχισαν να έρχονται κάτι καΐκια. Άλλος έλεγε δεν έχω λεφτά, άλλος έλεγε δώσε 200 λίρες να σε βάλω με την οικογένειά σου να σε πάμε στην Ελλάδα. Κι όσοι είχανε τα δώσανε, όσοι δεν τάχανε τους σκοτώσανε ή τους φάγαν τα τσακάλια.»* Ένας απ’ αυτούς ήταν κι ο πατέρας της. Η υπόλοιπη οικογένεια συνεχίζει και περνά στη Μυτιλήνη. Εκεί περιπλανιέται σαν τους γύφτους όπως η ίδια η Δέσποινα αναφέρει στη μαρτυρία της. Πλωμάρι, Μανταμάδο, Θερμή, μετά στη Χίο και μετά στον Πειραιά. Χειρότερα τα πράγματα εκεί. *«Εμείς φτάσαμε μέσα σ’ ένα καράβι, 12 μέρες καραντίνα στον Τζελέπη. Αρόδο το είχανε γιατί λέγανε ότι υπήρχε μια αρρώστεια. Ήρθε μια Επιτροπή και έψαχνε να βρη τους άρρωστους. Εγώ είχα πυρετό, η μητέρα μου είχε κάτι κουρελούδες και με πλάκωσε κι έκατσε κι εκείνη από πάνω, για να μη βρουν και με πάρουν, γιατί όσους ήταν άρρωστοι τους έπερναν και δεν γύριζαν».*

Οι πρόσφυγες Φωκιανοί σκορπίζονται εκτός από τη Μυτιλήνη, στο Ηράκλειο, το Ρέθυμνο, το Βόλο. Μια Ομάδα απ’ αυτούς πάει στην Χαλκιδική, όπου ιδρύει τη Ν. Φώκαια και μια μεγαλύτερη Ομάδα κατευθύνεται προσωρινά στην Δραπετσώνα. Εκεί μέσα σε παράγκες από πισόχαρτα και λαμαρίνες οργανώνονται. Ιδρύουν τον Παμφωκαϊκό Σύλλογο και αρχίζουν έναν υπεράνθρωπο αγώνα για να εξασφαλίσουν τον τόπο τους στη μητέρα πατρίδα και την οριστική εγκατάστασή τους στην Ανάβυσσο Αττικής.

Είχε προηγηθεί, όπως αναφέρθηκε και παραπάνω, ο αρχιτεχνίτης Χριστούλης Καραπιπέρης, όταν στα τέλη του 1922 *«πέντε παιδιά, οι γονείς επτά και ο αραμπατζής 8, φορτώθηκαν σ’ ένα κάρρο με αποστολή από το Υπουργείο Εθν. Οικονομίας για την Ανάβυσσο».* Στην μαρτυρία του στην Κλειώ Γκουγκουλή, ο Γιάννης Καραπιπέρης αναφέρει: *«Ο πατέρας μου είχε εντολή να δουλέψει σαν αρχιτεχνίτης στις αλυκές. Η μάνα μου μόλις αντικρύσαμε από το Ντογάνι την Ανάβυσσο είπε στον πατέρα μου “Χρίστο που πάμε σ’ αυτήν την ερημιά” “Μαριγώ πίσω δεν έχει” ήταν η απάντηση του πατέρα. “Πίσω έχει Τουρκιά. Μη μιλάς καθόλου”».*

Από το Ημερολόγιο του Αθανάσιου Παπουτσή, Συμβούλου του Παμφωκαϊκού Συλλόγου και Εκπροσώπου της Επιτροπής Αποκατάστασης των Φωκιανών Προσφύγων, πρώτου Προέδρου της Παλαιάς Φώκαιας, αναδεικνύονται με ολοζώντανο τρόπο τα δραματικά γεγονότα που σφράγισαν τα πρώτα χρόνια της προσπάθειας.

«60 σκηνές στην αρχή, 100 αργότερα, άλλοτε όρθιες και άλλοτε πεσμένες από τον αέρα και τη βροχή αποτελούν το πρώτο καταφύγιο των προσφύγων. Από το 1924 μέχρι το 1926 άλλοι έρχονται με τα καράβια από τον Πειραιά, άλλοι απελπίζονται και φεύγουν, δεν αντέχουν την σκληράδα της φύσης, αλλά και των ανθρώπων. Είκοσι επτά φορές ο Αθ. Παπουτσής πάει κι έρχεται με τα πόδια στην Αθήνα, γιατί φοβάται τους Αρβανίτες, που θέλουν να πετάξουν τους ξένους στη θάλασσα, αφού διεκδικούν την ίδια γη μ’ αυτούς. «Ο Ερμής ο Φιλίππου, Πρόε-

δρος της Κοινότητας Καλυβίων, καλός και δυναμικός άνθρωπος, βρίσκεται τότε να τους προστατέψει από το κυνηγητό ορισμένων συγχωριανών του».

Είκοσι επτά φορές πήγαινε έλα του Θ. Παπουτσή για να εξασφαλιστεί το ανά 150ήμερο βοήθημα στους Φωκιανούς από τρόφιμα και χρήματα και να πεισθούν οι αλληπάλληλες τότε Κυβερνήσεις να στείλουν μηχανικούς να γίνει τοπογράφηση και να δοθεί κλήρος στον κάθε Φωκιανό, ν' αφήσουν τα τσαντήρια.

Εν τω μεταξύ οι δυνάμεις τους δεν τους εγκαταλείπουν. «Χαλκά νάχει η γη θα τηνε σήκωνα τότες κόρη μου» μου 'λεγε ο караβοκύρης παππούς μου, Δημήτριος Φαρράς, ο Λεβέντης με τ' όνομα. Δουλεύουν στις αλυκές, κάνουν κάρβουνα, ψαρεύουν, καλλιεργούν σιγά σιγά τη γη, αρχίζουν να χτίζουν τα πλινθόκτιστα σπίτια τους, τα οποία στην αρχή λιώνουν στην κυριολεξία από τη βροχή.

Στις 18 Οκτωβρίου 1925 ιδρύεται η Προσφυγική Ομάδα Παλαιάς Φώκαιας από 49 μέλη, η οποία εξελίσσεται αργότερα στο Συνεταιρισμό Ακτημόνων Καλλιεργητών Π. Φώκαιας.

Με προσωπική εργασία, χρηματικά βοηθήματα από δάνεια και ομογενείς της Αμερικής (περίπτωση εργατών Γουέιρτον) χτίζουν το σχολείο, την εκκλησία τους. Ο Χρυσόστομος Φρατζέσκος γράφει στην εφημερίδα «Παλαιά Φώκαια» που εκδίδει το 1974: «Στην προσπάθεια δημιουργίας του χωριού βοήθησαν με τα πρωτόγνωρα μέσα εκείνης της εποχής και οι ντόπιοι κάτοικοι που βρήκαμε εδώ. Οι πιο πολλοί κτηνοτρόφοι με δέκα χιλιάδες πρόβατα περίπου και γίδια, άλογα και... πολλά παιδιά... Ενενήντα έξη ψυχές ήταν αυτοί οι άνθρωποι εδώ με τις οικογένειές τους, οι πιο πολλοί Μακροδημήτρηδες. Μ' αυτούς ενώσαμε τη φτώχεια μας, παλαίψαμε, υποφέραμε, γίναμε ένα και φτιάξαμε αυτό το χωριό».

Οι Σαρακατσαναίοι που έχουν τα μαντριά τους στο Θυμάρι, και στην Αγία Φωτεινή δίνουν γάλα, τυριά, μαλλιά στους πρόσφυγες, και τάχουν καλά μαζί τους, αφού δεν ενδιαφέρονται για την ξερή και άγονη παραλιακή ζώνη όπου έχουν αυτοί εγκατασταθεί. Είναι κι αυτοί άνθρωποι ταλαιπωρημένοι, νομάδες που πηγαionoέρχονται από την Πάρνηθα στην Ανάβυσσο, για να βοσκήσουν τα κοπάδια τους.

«Εμείς είμασταν από ένα χωριό έξω από το Μέτσοβο, το Συρράκο. Ηρθαμε εδώ τον περασμένο αιώνα, διηγείται ο Γιάννος Μακροδημήτρης του Λάμπρου. Βολενόμασταν και ζούσαμε από τα ζώα. Από 7 χρονών ήμουνα τσοπάνος σε μαντρί. Τυραννία ζωή. Στον Αη-Γιώργη και στην Αγία Φωτεινή ήτανε παλιά πηγάδια και πηγαίναμε τις βαρέλες και γεμίζαμε νερό. Το φαΐ μας ήτανε γάλα, τυριά, φασόλια, κουκιά και πίτες. Η συχωρεμένη η μάνα μου μου 'λεγε ότι απ' αυτά που είχαμε δίναμε και στους πρόσφυγες».

Πολλές φορές στο πέρασμά τους για την Πάρνηθα, από τον πρώτο καιρό, επισκέπτονται τα τσαντήρια των προσφύγων και αργότερα ράβουν στις γυναίκες των προσφύγων πανταλόνια, με τα οποία, αρχίζουν να αντικαθιστούν το πανωβράκι και την φουστανέλλα, σύμφωνα πάντα με την διήγηση του Γιάννου Μακροδημή-

την. «Όταν έγινε το πρώτο Σχολείο σ' ένα δωμάτιο από τους πρόσφυγες, ερχόμασταν κι εμείς απ' το Θυμάρι για να μάθουμε γράμματα».

Όταν τα πράγματα ισορροπούν, αρχίζουν οι κουμπαριές. Τέλος το 1939 γίνεται ο πρώτος γάμος. Ο Ιωάννης Τσουνής, από τους ντόπιους κτηνοτρόφους, παντρεύεται την Ελευθερία Καλαϊτζή, Φωκιανή προσφυγοπούλα και αργότερα ο Αντώνης ο Βλάχογλου, Φωκιανός πρόσφυγας, παντρεύεται την Στέλλα του Βαγγέλη Μακροδημήτρη. Για να ακολουθήσουν αργότερα κι άλλα τέτοια συμπεθεριά.

Μέχρι το 1947 το χωριό υπάγεται διοικητικά στην Κοινότητα Καλυβίων. Η διαδικασία της απόσπασης από την Κοινότητα Καλυβίων και τον καθορισμό των ορίων, βρίσκει τα δυο Κοινοτικά Συμβούλια στο γραφείο Παλ. Φώκαιας, σ' ένα μικρό δωμάτιο του Ν. Δεληγιάννη. Ο τ. Πρόεδρος Αρίστος Αρίστου διηγείται το εξής γλαφυρό περιστατικό: «Μπαίνει στο γραφείο της Κοινότητάς μας ο Πρόεδρος της Κοινότητας Καλυβίων, ένας αρχοντόγερος παλαιών αρχών, και πριν καθήσει πέφτει το βλέμμα του πάνω στον Γιώργο το Μαλτέζο, Πρόεδρο της Κοινότητας, τον Αρίστο Αρίστου, Κοινοτικό Σύμβουλο και τον Γραμματέα Χρυσόστομο Φρατζέσκο, που φορούσανε κοντά πανταλονάκια. Χάνει το χρώμα του, εξαγριώνεται και έτσι θυμωμένος απευθύνεται στους συμβούλους του και τους λέει αρβανίτικα:

«Τσέτε κουβεντιάσεις με άτα ρε ... αφού για τούτοι πούστανι. Βέμι τίκιμι ρε». Οπως θα καταλάβατε, αυτή τη φορά τα κοντοβράκια διέλυσαν την συνεδρίαση, η οποία αναβλήθηκε για να ντυθούνε οι μοντέρνοι για την εποχή εκείνη Φωκιανοί κοσμιότερα.

Το 1951 η διοικητική περιφέρεια της Π. Φώκαιας έχει 25.000 στρέμματα γης και ο πληθυσμός είναι 526 κάτοικοι, οι οποίοι στο σύνολό τους σχεδόν ασχολούνται με την γεωργία και την αλιεία. Μέχρι το 1955 ο τόπος παρουσιάζει την εικόνα της φωτογραφίας.

Η διάνοιξη της Λεωφόρου Αθηνών-Σουνίου το 1955 δεν αλλάζει μόνο το τοπίο. Η συγκοινωνιακή σύνδεση με την Αθήνα από την παραλιακή λεωφόρο εντάσσει σταδιακά την οικονομική και κοινωνική ζωή της περιοχής στην οικονομική ανάπτυξη της πρωτεύουσας.

Τα κεραμοσκεπή σπίτια της παραλίας αρχίζουν να μετατρέπονται σε μικρές ψαροταβέρνες, και οι Αθηναίοι ανακαλύπτουν την Ανάβυσσο των Φωκιανών της «ΓΑΛΗΝΗΣ» του Ηλία Βενέζη.

Αργότερα τα οικοπέδα δίνονται και δω αντιπαροχή, στην περίοδο της χούντας χτίζεται η πρώτη πολυκατοικία στην παραλία, τα αμπέλια πουλούνται για παραθεριστικές κατοικίες των Αθηναίων. Σταδιακά ο τόπος κατακλύζεται από ταβέρνες.

Τη σημερινή Παλαιά Φώκεια την γνωρίζετε οι περισσότεροι από τα ψαροκάικα που ακόμα αράζουν στο γραφικό της λιμάνι και την εκκλησιά της Αγίας Ειρήνης, στο λόφο στη μέση της πόλης. Ο εκπαιδευτικός και πολιτιστικός μας εξοπλισμός, 1 Δημοτικό Σχολείο με 150 παιδιά (από τα οποία 38 προσφυγόπουλα

από την Αλβανία), 1 Νηπιαγωγείο με 38 παιδιά, μία αίθουσα τελετών και το παλιό Δημοτικό μας Σχολείο, σημερινό Κέντρο Νεότητας.

Από το 1992 οργανώνονται τα καλοκαίρια από την Κοινότητα τα «ΦΩΚΑΪ-ΚΑ» με στόχο την διατήρηση της συλλογικής μας μνήμης, όπως και το πανηγύρι της πολιούχου Αγίας Ειρήνης. Ευτυχώς το Χορευτικό του Πολιτιστικού Συλλόγου του τόπου μας διατηρεί την χορευτική παράδοση της Φώκαιας Μ. Ασίας, ζωντανή και αυθεντική.

Συμπεράσματα

1. Η Κοινότητα των Φωκιανών στην Μ. Ασία αποτελούσε ένα κοινωνικό σύνολο του οποίου η εθνική, θρησκευτική και πολιτιστική ταυτότητα, σαφέστατα διακριτή από αυτή των Τούρκων και των Αρμενίων, διατηρήθηκε αλώβητη, παρά τις αντίξοες συνθήκες της τουρκικής καταπίεσης. Σ' αυτό ασφαλώς συνετέλεσε η γεωπολιτική θέση της Φώκαιας και η ανάδειξή της από τα βάθη των αιώνων σε ναυτικό, εμπορικό και οικονομικό κέντρο της Μεσογείου. Ως εκ τούτου, η διαμόρφωση του χαρακτήρα των κατοίκων της σε δραστήριους, ανοιχτόμυαλους και νεωτεριστές.

2. Η Κοινότητα των 600 περίπου Φωκιανών της Αττικής κατέφυγε στην Ελλάδα με άδεια χέρια, αλλά με μια ψυχή γεμάτη ανεξάντλητη δύναμη, κληρονομιά της μακραίωνης και αδιάκοπης θαλασσινής περιπέτειας των προγόνων τους. Εδώ η καταπίεση έχει άλλη μορφή. Όπως όλοι οι πρόσφυγες αντιμετωπίζονται, στην αρχή, σαν ξένοι από τους ντόπιους. Το επίσημο ελληνικό κράτος παρά την φτώχεια και την πολιτική αστάθεια στην οποία βρίσκεται τότε, βοηθάει με λίγα μέσα την εγκατάστασή τους στην Ανάβυσσο.

3. Σήμερα ο πληθυσμός της Παλ. Φώκαιας έφτασε τους 2.500 ανθρώπους. Η ομοιογένεια των κατοίκων χάνεται σιγά σιγά, από την εισροή των Αθηναίων (οι οποίοι έχουν δημιουργήσει 3 νέους οικισμούς), τις επιγαμίες, τους καινούργιους πρόσφυγες που έρχονται στον τόπο. Η κουλτούρα του τόπου αλλάζει, ευτυχώς γίνονται κάποιες προσπάθειες για να κρατηθεί η παράδοση και να μην εξανεμιστεί ανεπιστρεπτί.

4. Οι τελευταίοι πρόσφυγες Φωκιανοί διαισθάνθηκαν φαίνεται τον κίνδυνο της απώλειας της μνήμης. Ετσι όταν το 1992 εμείς οι νεότεροι τους καλέσαμε για να μας ιστορήσουν τις μνήμες τους, μας πήραν απ' το χέρι και μας γύρισαν πίσω στην πατρίδα. Προσκύνησαν τα σπίτια τους, δώσανε τα χέρια στους Τούρκους της Φώτσα, και μίλησαν για ειρήνη και φιλία. Το ελεύθερο πνεύμα τους και η ταξιδιάρικη ψυχή τους αυτό τους υπαγόρευε.